

польській, українській та російській мовах представлена дуже широко. Фразеологічні одиниці, що позначають явище «дурня» утворюються шляхом переосмислення вільних словосполучень за допомогою метонімії (якщо до складу входять фразеологізми з назвою частини тіла), за допомогою метафори (якщо серед компонентів наявна лексема, що позначає особу) та використовуючи порівняння (коли йдеться про фразеологізми із порівняльним сполучником).

Нове значення фразеологізму ніколи не буває несподіваним, якись «мікроелементи» нового глобального змісту закладені у самій природі цих компонентів та у їх сполучувальних можливостях» [1, 33]. Доказом того, що десемантизація компонентів фразеологізму не є цілковитою, на думку А.Пайдзінської, з одного боку, можливість цільової актуалізації та різного роду варіантності всередині фразеологізму, а з другого - різні контекстуальні обмеження можливої зміни компонентів. Вона зауважує: «якщо б компонент фразеологічної одиниці не був словом із лексичним значенням, то зміни й заміни компонентів не порушували б сенсу цілого, тобто фразеологізму» [7, 8-9]. Отже, складові фразеологічних одиниць різною мірою все ж здатні виконувати номінативну функцію, співвідносячись із відповідним предметом об'єктивної дійсності, але ступінь їх делексикалізації при цьому може бути різним.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Авалиани Ю.Ю., Эмирова А.М.* К семантической структуре фразеологических единиц // Вопросы фразеологии: Тр. Самарканд. ун-та им. А.Навои. – Нов. сер., вып. 217. – Самарканд, 1971. – С.29-34; 2. *Загальна психологія: Курс лекцій.* – К., 1997. – 436 с.; 3. *Караулов Ю.Н.* Русский язык и языковая личность. – М., 1987. – 261 с.; 4. *Півторак Г.П.* Українці. Звідки ми і наша мова. – К., 1993. – 176 с.; 5. *Потебня О.О.* Думка й мова // Естетика і поетика. – К., 1986; 6. *Янів В.* Нариси до історії української етнопсихології. – Мюнхен, 1993. – 197 с.; 7. *Pajdzińska A.* Związki frazeologiczne nazywające akt mowy. Semantyka i składnia. – Lublin, 1988. – 155 s.

Дергач Д.В. (Київ, Україна)

Оніми в контексті лексикографічної інтерпретації мовних одиниць текстів сучасних засобів масової інформації

У статті розглядаються процеси лексикографування мовних одиниць, аналізуються перспективи подальших лінгвістичних досліджень кодифікованої лексики, у тому числі й мас-медійних онімів – власних імен, котрі ввійшли до сучасного культурно-інформаційного поля й активно впливають на формування суспільної свідомості.

Ключові слова: *оніми, лексикографічна практика, ономастична лексикографія, лексикографічний портрет, мас-медійний простір.*

В статтє рассматриваются процессы лексикографирования языковых единиц, анализируются перспективы дальнейших лингвистических исследований кодифицированной лексики, в том числе и масс-медийных онимов – имен собственных, вошедших в современное культурно-информационное поле и активно влияющих на формирование общественного сознания.

Ключевые слова: *онимы, лексикографическая практика, ономастическая*

лексикографія, лексикографический портрет, масс-медийное пространство.

The article is devoted to the perspective scientific investigations of language units' lexicographication. The proper names' functions in the modern mass-media, cultural and information spheres are analyzed through the linguistic and lexicographical interpretation.

Key words: *proper names, lexicography, onomastic lexicography, lexicographical portrait, mass-media sphere.*

Специфіка лексикографічної практики передбачає, в першу чергу, опис лексем переважно з граматичної точки зору і не враховує динаміку розвитку форм, семантики та функціональних домінант лексичної парадигми, що зумовлює відсутність у словниках загального типу певних шарів лексики. Зокрема, це стосується і власних назв.

Тенденцію включення онімів у загальні та галузеві словники розвивали свого часу Л. Щерба, Б. Ларін, Г. Мельниченко, Г. Смолицька та ін. Так, Л. Щерба вказував на співвідносність власної назви з відповідною загальною, що вимагає від лексикографа визначити їх другі, «загальні» значення. Дослідник у своїй теорії укладання словників різного типу не був проти включення до їх складу онімів, але, на його думку, це повинні бути загальновідомі назви для представників певного мовного колективу. З іншого боку, Г. Смолицька обґрунтувала необхідність включення пропріальної лексики до загальнофілологічного історичного словника, що могло б допомогти у виявленні лінгвістичних, культурологічних особливостей, традицій номінації, типології та функціонування іменних структур певної епохи. «До складу такого словника мають входити власні назви, які допомагають виявити лексику мови певного історичного періоду, відсутню в апеллятивному вживанні та зафіксовану лише у формі онімів. Окрім того, історичний словник загальнофілологічного типу повинен охоплювати власні імена, які відображають культурну історію носіїв мови» [6].

Загалом, як відомо, у словниках «значення власних назв у синхронії ідентифікується з їх енциклопедичним значенням» [7, 44]. Відтак, «конотативне значення посідає проміжне місце між конкретним енциклопедичним і загальномовним знанням про об'єкт. Воно (конотативне значення – Д.Д.) не досягає повної семантичної об'єктивації, залишаючись на рівні оказіональних співзначень» [7, 44-45].

Відомі українські лінгвісти Є. Отін, В. Калінкін та ін. у своїх наукових працях досліджують особливі пласти пропріальної лексики – літературні оніми (поетоніми) і стилістично забарвлені (конотоніми). Дехто з дослідників ці поняття послідовно отожднює. Проте, на слухне переконання В. Калінкіна, треба все-таки чітко розмежовувати «ознаки поетонімів як фактів мовлення з властивостями конотонімів як фактів мови» [2].

Загалом теорія і практика лексикографування власних назв такого типу потребують серйозної реорганізації, на що вказують нечисленні словникові видання, присвячені розгляду маркованої чи письменницької онімії. «Загальна теорія лексикографії повинна бути серйозно трансформована з урахуванням як принципових відмінностей семантики власних і загальних

назв, так не менш принципового розрізнення між пропріальною семантикою в мові та значенням поетонімів у художньому творі» [2, 391].

Аналізуючи теорію та практику укладання словників, сучасні учені зауважують про недостатню представленість ономастичної лексикографії, зокрема поетонімів, конотонімів, власних назв стилю масової інформації у системі сучасних філологічних словників. Погоджуючись із слушною думкою В. Калінкіна, нам видається доцільною необхідність розвитку цієї перспективної та актуальної галузі мовознавства, що, у свою чергу, допоможе виявити типологію, трансформацію семантики й особливості функціонування власних назв у художніх творах, а водночас і в медійних текстах визначити типові ідіостилістичні доміанти творчості різних авторів, видань, а отже, - схарактеризувати тенденції розвитку української літературної мови та словесної культури у загальносвітовому контексті. Послідовною за такої постановки питання є сформульована в лінгвістиці теза: «Опис літературної ономастики потребує розробки системи нових лексикографічних прийомів, які б відповідали завданню подання у словнику онімного простору в усій його багатогранності та єдності» [2, 391].

Як відомо, в історії української лексикографії 20 століття практика укладання словників власних назв спеціального типу (поетонімів, конотонімів та ін.) не була розповсюдженою. Літературна онімія здебільшого входила до складу словників мови письменників і розглядалася в контексті поезики аналізованого твору, безвідносно до функціонального навантаження і ролі в розвитку літературної мови. За спостереженнями О. Фоякової [8], В. Калінкіна [2], у першій половині 20 століття, зокрема в радянський період, були опубліковані лише «Словарь литературных типов», «Словарь к сочинениям и переводам Д.И. Фонвизина», «Словарь личных имен у Достоевского», «Щедринский словарь», «Язык и слог комедии «Горе от ума», ономастикон А. Чехова (як додаток до дисертації Л. Колоколової) [3] та ін. В україністиці такого типу видання були взагалі відсутні.

Сучасний стан кодифікації стилістично забарвлених імен і власних назв визначається передусім ґрунтовними науковими працями представників Донецької лінгвістичної школи – Є. Отіна, В. Калінкіна, О. Філатової та ін. Зокрема, Є. Отін у своїх студіях зосереджує увагу на місці та функціях конотонімів у системі ономастичних одиниць. Серед об'ємного доробку мовознавчих досліджень Є. Отіна чільне місце посідає «Словник конотативних власних імен», який охоплює оніми, вживані в мові в одних випадках у нейтральному значенні, а в інших – із залученням додаткової оцінної семантики – конотації. Щодо проблематики нашої дисертації, перспективним є розгляд не лише прямих значень конотонімів, а й оказіональних чи їх відтінків, опрацьованих можливостей їх сполучуваності в межах фразеологізмів, різних сталих конструкцій або висловів, проаналізованих динаміки та причин семантичних зрушень конотонімів, розглянутих сфер їх вживання, а відтак – визначених функціональних параметрів використання власних назв цього типу та їх відмінностей у текстах різних стилів. Як слушно зазначає О. Філатова, словник Є. Отіна «надає вченому-лексикологу великий матеріал для теоретичного осмислення природи власного імені, його

місця в колі лексичних одиниць мови, особливостей розвитку його значення, а також образотворчих можливостей у мові» [АРФ].

З іншого боку, В. Калінкін свою розширює коло ідей щодо вивчення природи і функцій літературної онімії. Акцентуючи у наукових працях увагу на теоретичних основах поетичної ономастики, вчений, що дотично до заявленої нами проблеми, розглядає структуру, типологію та функціональне навантаження ономастикону О. Пушкіна в контексті культурних домінант епохи. Це дозволило В. Калінкіну упорядкувати поради-практику створення словника поетонімів “Матеріали до “Словника поетонімів у творчості О.С. Пушкіна” (роман “Евгеній Онегин”)”, який може бути своєрідною моделлю до створення аналогічної лексикографічної праці, що об’єднуватиме онімію стилю масової інформації. Загалом у словнику, на наш погляд, повинна бути ретельно продумана, осмислена система стилістичних позначок... співмірність історичного принципу у відображенні динаміки лексичного рівня мови з нормативним принципом відтворення сучасної лексичної системи.

Українська ономастична лексикографія загального типу представлена, на жаль, нечисленними словниковими реєстрами, що охоплюють різні типи власних назв, переважно антропоніми (імена, прізвища, псевдоніми), топоніми. За даними енциклопедії «Українська мова», лише з 20-х рр. 20 століття розпочинається систематичне збирання українських власних назв, їх тлумачення, уніфікація написання та кодифікація, без урахування стилістичної диференціації онімів.

Найвідомішими та найавторитетнішими серед словників, у яких зібрані українські власні назви, є видання «Довідник українських прізвищ» Ю. Редька, «Антропонімія Закарпаття» П. Чучки, «Топонімія Буковини» Ю. Карпенка, «Словник українських псевдонімів та криптонімів (16-20 ст.)» О. Дея «Каталог річок України», «Словник гідронімів України», «Власні назви і відтопонімії утворення» В. Горпинича, В. Лободи, Л. Масенко та ін. Здебільшого у цих лексикографічних працях автори звертали увагу на історико-етимологічний і морфологічний опис власних назв, а стилістична кодифікація матеріалу залишалася і залишається поза увагою дослідників.

Зокрема, у «Словнику українських псевдонімів та криптонімів (16-20 ст.)» О. Дея проаналізовані псевдоніми в контексті історичних подій 16-20 століття, пов’язаних із суспільним життям. У першу чергу автор, відповідно до своїх завдань, звертав увагу на неофіційні іменування діячів культури України і культур сусідніх держав, які публікували свої твори в українських, російських, польських, французьких та ін. книжкових виданнях і журналах. Загалом реєстр словника охоплює більш, ніж 1300 лексем такого типу, що дозволило О. Дею зробити системне історико-філологічне дослідження і показати тенденцію до приховування митцями свого справжнього імені, що у більшості випадків зумовлювалося екстралінгвальними чинниками – суспільними і національними упередженнями, рідше – модою. Безумовно, функціонально-стилістичний ресурс цих онімів розширив би знання про реальне життя української мови, тенденції її розвитку і збагачення. Проте такий ракурс наукового спостереження залишився нерозглянутим.

Схожими за історичною аспектологією є ономастичні студії Ю. Редька,

пов'язані з вивченням українських прізвищ. Його видання «Сучасні українські прізвища», «Довідник українських прізвищ» були одними з перших спроб в українському мовознавстві показати прізвища з погляду їх походження, словотвірної будови, відмінювання, правопису, наголошення і території поширення. Автор свідомо не брав до уваги історичні джерела та літературні антропоніми (власні назви з творів художньої літератури – Д.Д.), а «на «живому» матеріалі» [4, 7] розглядав сучасний стан українських особових назв, але функціональні характеристики онімів не були проаналізовані й у цьому виданні.

Лексикографічна праця «Власні імена людей» Л. Скрипник, Н. Дзятківської натомість охоплює офіційні імена людей та їх варіанти, уживані на території України, а також імена з уривків поетичних творів і народних пісень, відомості про походження, правила правопису українських і російських прізвищ. Із погляду наукових критеріїв цікавими видаються додатки – українсько-російський і російсько-український покажчики застарілих, рідковживаних, скорочених і здрібніло-пестливих варіантів імен. За словами укладачів цього словника-довідника, «останнім часом у наукових іменознавчих дослідженнях, у численних газетних і журнальних публікаціях висловлено цілий ряд пропозицій щодо увиразнення національної самобутності власних імен українців. Основні з них: розширення складу офіційних документальних імен за рахунок тих варіантів, що кваліфікуються сучасними словниками як розмовні, послідовне збереження української звукової оболонки при відтворенні імен і прізвищ українців іншими мовами... [5, 29]. Як бачимо, автори навіть не ставили завданням характеристику функціонального ресурсу онімів, зокрема й у стилі масової інформації.

На наш погляд, такі процеси є цілком закономірними й зумовленими особливостями суспільного життя, що не може не впливати на пізнання лінгвістами статусу і функцій мови. Зроблене в мовознавстві дозволяє розширити знання про онімний словник, пояснити його збагачення новими лексемами і щонайголовніше – новими формами вже відомих імен, а водночас вибудовує перспективу дослідження змінних функцій, тенденцій розвитку значення, а отже, і динаміки лексичного рівня мови.

Інший аспект цієї проблеми розглядає В. Морковкін. Зважаючи на те, що слово у часі не залишається тотожним самому собі, воно самостійно виявляє потенційні можливості до різних за характером змін. Це призводить до появи полісемії, яку, на думку дослідника, варто розглядати не лише як стан, але і як процес. Звернімо увагу на те, що в цьому випадку достатнім для лексикографа може бути наявність відтінків семантичного зрізу лексеми, щоб кваліфікувати її як багатозначну і в перспективі – зафіксувати такий відтінок значення окремим компонентом полісемантичного значення слова. Згідно цієї теорії, усі слова актуально або потенційно є багатозначними, залежно від контексту і сфери вживання, а отже, повинні бути лексикографічно зафіксовані, що є цілком логічним.

Ми послідовно поділяємо позиції вчених, які вважають доцільним включати до складу словника різні форми однієї лексеми. Більше того, вважаємо коректним, з огляду на сучасний стан розвитку мовознавства, розширити коло

лексикографічних коментарів за рахунок вказівки на функціонально-стилістичні можливості онімів. Використовуючи контекст як ілюстративний матеріал, можна конкретизувати динаміку змін семантики – її варіативність, здатність до поєднання в межах різних синтаксичних одиниць і, щонайголовніше, чітко окреслити стилістичні функції слова, трансформацію онімів у визначенні доміантних одиниць того чи іншого функціонального стилю.

Зауважимо, що про врахування багатьох чинників, що впливають на формування та зміну компонентів слова, говорив ще у 90-х роках минулого століття Ю. Апресян. У своїй теорії системної лексикографії [1] вчений пропонував увести до наукового обігу поняття лексикографічного портрету – вичерпну характеристику всіх лінгвістично і комунікативно емних ознак лексеми. Комплексний характер лексикографічного портретування, на відміну від звичайної словникової статті, дозволить зібрати всю потрібну інформацію про слово, його варіанти і функціональні можливості, що, у свою чергу, сприятиме виробленню єдиної стратегії аналізу лексичного рівня мови.

За словами дослідника, повний лексикографічний портрет як елемент словника передбачає [1, 485-486]:

- 1) включення принципово нових типів інформації про лексему (наприклад, її просодичні, комунікативні, прагматичні властивості);
- 2) традиційне тлумачення слова в сукупності ряду роздільних семантичних структур;
- 3) аналіз мотиваційного зв'язку між різними властивостями лексеми;
- 4) детальний опис лексеми у межах чітко визначеного лексикографічного типу – компактної групи слів із спільними загальними властивостями (просодичними, синтаксичними, семантичними, комунікативними та ін.).

Такий підхід до лексикографічної кодифікації, на нашу думку, враховуючи особливості видозміни слова відразу на усіх мовних рівнях, зробить можливим виявлення його валентності, тенденції до сполучуваності у межах різних синтаксичних одиниць, у різних сферах, а відтак розширить теоретико-методологічний корпус дослідження функціональних параметрів лексеми.

Ілюстративний матеріал, зібраний у ході дослідження функціональних можливостей пропріальної лексики у сфері масової інформації, дозволяє говорити про наявність у мас-медійному просторі сучасних тенденцій розвитку української мови, що підтверджується активними процесами символізації, синонімізації імені, використання конструкцій вторинної номінації, утворених на основі метафори, метонімії, перифразів тощо. Враховуючи різні мовні рівні, на яких відбуваються зміни у структурі медійних онімів, доцільним видається укладення словника власних назв сучасних засобів масової інформації як видання, присвяченого аналізу функціональних можливостей імені в типових текстах комунікаційного простору.

У першу чергу, йдеться про аналіз лінгвістичних особливостей онімів на зрізі лексики, морфології, дериватології та стилістики. Зосереджуючи увагу передусім не на історичному контексті, а отже, – походженні, етимологію різних типів імен, основний акцент нами робиться на їх представленості в культурно-інформаційній сфері сьогодення та ролі у впливі на формування масової суспільної свідомості.

Розвиваючи запропоновану Ю. Апресяном традицію ґрунтового лексикографічного опису, створення лексикографічного портрету конкретного оніма, ми визначаємо наше дослідження як лінгвістичну інтерпретацію динамічної структури лінгвокультурологічного простору сучасної України, його домінантних компонентів у процесі декодування текстових структур інформаційної сфери. Зважаючи на специфіку функціонування власних назв у цьому полі – видозміну семантики, трансформації, сполучуваність у межах різних синтаксичних і стилістичних одиниць, видається доцільним створення лінгвокультурологічних ґнізд онімів, репрезентативних для української культури, історії, ментальності, які б у сукупності дозволили сформувати синкретичну лінгвістичну, історико-культуру, націеоб'єднуючу модель сучасної України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Апресян В.Ю. Языковая картина мира и системная лексикография / Апресян В. Ю., Апресян Ю. Д., Бабаева Е. Э., Богуславская О. Ю., Иодмин Б. Л. — М., 2006. — 911 с.;
2. *Калінкін В. М.* Теоретичні основи поетичної ономастики: дис. ... доктора філол. наук: 10.02.02., 10.02.15 / Калінкін В.М. — Донецьк, 2000. — 464 с.;
3. *Колоколова Л.И.* Ономастика в художественной речи А.П.Чехова: дис. ... кандидата філол. наук / Колоколова Л.И. — К., 1970. — 278 с.;
4. *Редько Ю.К.* Сучасні українські прізвиська / Ю.К. Редько. — К., 1966. — 216 с.;
5. *Скрипник Л.Г.* Власні імена людей: Словник-довідник / Л.Г. Скрипник, Н.П. Дзятківська. — К., 1996. — 334 с.;
6. *Смолицкая Г. П.* Гидронимия бассейна Оки / Г.П. Смолицкая. М., 1976. — С. 23;
7. *Сталтмане В.Э.* Ономастическая лексикография / В.Э. Сталтмане. — М., 1989. — 112 с.;
8. *Фонякова О.И.* Имя собственное в художественном тексте / О.И. Фонякова. — Л., 1990. — 104 с.

Дільна Ю.М. (Львів, Україна)

Трансформація фразеологізмів як засіб створення сатирично-гумористичного ефекту у творах Йоанни Фабицької

Стаття присвячена дослідженню ролі фразеологічних трансформацій як засобів вираження комічного у творах Йоанни Фабицької. Розкрито, що в більшості випадків сатирично-гумористичний ефект досягається шляхом складних семантичних перетворень фразеологізму через його розміщення в нетиповому контексті: автор вдається до часткової або повної подвійної актуалізації ФО, фразеологічного натяку й розгорнутої метафори. Значно рідше засобом вираження комічного виступає зміна структури стійкого словосполучення.

Ключові слова: *фразеологізм, структурно-семантична й семантична трансформація фразеологізму, подвійна актуалізація фразеологізму, фразеологічний натяк, розгорнута метафора, контамінація.*

Статья посвящена исследованию роли фразеологических трансформаций как средств выражения комического в произведениях Иоанны Фабицкой. Обнаружено, что в большинстве случаев сатирично-юмористический эффект достигается путем сложных семантических превращений фразеологизма через его размещение в нетипичном контексте: автор прибегает к частичной или полной двойной актуализации ФЕ, фразеологическому намеку и развернутой метафоре. Значительно